

(Meaning and Concept of Financial Management)

રૂપરેખા

- 10.0 ઉદ્દેશો
- 10.1 પ્રસ્તાવના
- 10.2 નાણાકીય સંચાલન
- 10.3 નાણાકીય સંચાલનનો અર્થ અને વિભાવના
 - 10.3.1 ગ્રંથાલય નાણાકીય સંચાલનના પાયાના નિયમો
- 10.4 સારાંશ
- 10.5 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો
- 10.6 બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નો (ઉત્તર સહિત)
- 10.7 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 10.8 સંદર્ભો અને વિશેષ વાંચન

10.0 ઉદ્દેશો (Objective)

- આ એકમના અભ્યાસ પછી તમે આ બાબતથી સક્ષમ બનશો.
- ગ્રંથાલયના નાણાકીય સંચાલનનો અર્થ અને વ્યાખ્યાઓ વિષે જાણકારી પ્રાપ્ત કરશો.
 - ગ્રંથાલય નાણાકીય સંચાલનના પાયાના નિયમોથી જાણકાર થશો.
 - ગ્રંથાલય નાણાકીય સંચાલનના સિદ્ધાંતોને સમજશો.
 - વિવિધ ગ્રંથાલયોમાં નાણાકીય સ્ત્રોત અને ખર્ચની મુખ્ય શ્રેણીઓથી પરિચિત થશો.
 - ગ્રંથાલયની નાણાકીય અનુમાન માટેની પદ્ધતિઓની ઓળખ મેળવશો.
 - ગ્રંથાલય અંદાજપત્રનો અર્થ અને વ્યાખ્યાની સમજ પ્રાપ્ત કરશો.
 - અંદાજપત્રનાં લક્ષણો અને તેની પદ્ધતિઓ અંગે જાણકારી પ્રાપ્ત કરશો.

10.1 પ્રસ્તાવના (Introduction)

કોઈપણ સંસ્થાના સંચાલન માટે નાણાંની સતત આવશ્યકતા રહે છે. નાણાં એ સંસ્થાના સુવ્યવસ્થિત સંચાલન માટેનું ચાલકબળ છે. નાણાં એ એવું અસરકારક

પરિભળ છે કે તેના અભાવમાં કોઈપણ સંસ્થા શૂન્યમાં પરિણમી મૃત:પ્રાય: બની શકે છે. એલ.ડી. વ્હાઈટના મત અનુસાર નાણાં અને વ્યવસ્થાપનને એકબીજાથી અલગ કરી શકાતા નથી. પ્રત્યેક વ્યવસ્થાકીય કાર્યની આર્થિક બાજુ હોય છે. માનવી અને તેના પડછાયા જે અપૃથક્કરણીય બાબત છે કોઈપણ શાસન કાર્ય નાણાંના અભાવમાં પૂર્ણ કરી શકાતું નથી. ગ્રંથાલય એ એવી સેવાકીય સંસ્થા છે કે જેના માટે પૂર્ણતઃ નાણાકીય વ્યવસ્થા હોવી અનિવાર્ય છે. ગ્રંથાલય એ આવક વધારનારી સંસ્થા નથી. પર્યાપ્ત નાણાકીય સુવિધા સાથે જ ગ્રંથાલય સંતોષકારક અને પ્રભાવક એવા પ્રદાન કરી શકે છે. જેથી નાણાંનું સાવધાનીપૂર્વક અને વિવેકપૂર્ણ સંચાલન થાય. એ અંગે વિશેષ દાવિત્વ હોય છે. ગ્રંથાલય એ સમાજ ઉત્કર્ષ કરતી સેવાકીય સંસ્થા છે. સમાજની બૌદ્ધિક આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે ગ્રંથાલયોના વિકાસ થાય છે. અને સતત વિકાસ થતો રહે તે અત્યંત આવશ્યક બાબત છે. ગ્રંથાલય સેવાઓ જેવી મહત્વપૂર્ણ પ્રવૃત્તિઓ નાણાકીય પ્રવાહની સધ્ધરતા વિના પરિપૂર્ણ થતી નથી. ગ્રંથપાલ અને ગ્રંથાલય સમિતિ પાસે નાણાકીય વ્યવસ્થાનું સંપૂર્ણ ચિહ્ન હોવું આવશ્યક છે. જેનાથી ભવિષ્યમાં ગ્રંથાલય દ્વારા આપવાની સેવાઓનું સુચારૂ આયોજન કરી શકાય.

સાર્વજનિક ગ્રંથાલય સેવાઓ સામાન્યતઃ નિઃશુલ્ક હોય છે. જેમાં લોક ફાળાની સહાય પ્રાપ્ત થતી હોય છે. તેમ જ સરકારશ્રી દ્વારા વિશિષ્ટ અનુદાન અપાય છે. અને ગ્રંથાલય કરની સહાય પ્રાપ્ત થતા સાર્વજનિક ગ્રંથાલયનું સંચાલન શક્ય બનતું હોય છે. નાણાં એ નિયંત્રણ અને મૂલ્યાંકનનું મહત્વપૂર્ણ સાધન છે. ગ્રંથાલય સેવા જેવી મહત્વપૂર્ણ પ્રવૃત્તિઓ ત્યાં સુધી પૂર્ણ થઈને સફળ નથી થતી જે જ્યાં સુધી તમામ નાણાકીય બાજુને તેમાં સમાવિષ્ટ ન કરીએ. ગ્રંથપાલ અને ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓમાં ગ્રંથાલય આવક, ગ્રંથાલય ખર્ચ, ગ્રંથાલય નાણાં, અંદાજપત્ર તેમ જ હિસાબી કાર્ય અંગેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. જેથી ગ્રંથાલય સંચાલનનું કાર્ય સહજતાથી કરી શકાય.

10.2 નાણાકીય સંચાલન (Financial Management)

નાણાકીય સંચાલન એટલે ફક્ત નાણાંની પ્રાપ્તિ અને તેની વ્યવસ્થા પૂરતી સીમિત પ્રક્રિયા નથી. નાણાકીય સંચાલન એ કોઈપણ સંસ્થા, ઉદ્યોગો, દેશ કે રાજ્યની નાણાકીય વ્યવસ્થાને અસરકારક સિદ્ધાંતો અને વ્યવહારોનો અભ્યાસ છે. જરૂરી ફંડ એકત્રિત કરી સંસ્થાઓની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખી નાણાં આપવા અને તેનો મહત્તમ અને અસરકારક ઉપયોગ સમાજ હિતને ધ્યાનમાં રાખીને કરવો તે નાણાકીય સંચાલનનું મહત્ત્વનું પાસું છે. નાણાકીય સંચાલનમાં નાણાંની પ્રાપ્તિ, વિતરણ અને અસરકારક ઉપયોગની સાથે આવક અને ખર્ચના સંતુલન, પ્રભાવી નિયંત્રણ અને મૂલ્યાંકનનું પણ વિશેષ ધ્યાન રાખવાનું હોય છે. નાણાંની ફાળવણીની આપ-લે ના હિસાબોનું પરીક્ષણ કરવાની પ્રક્રિયા અને ત્યારબાદ ઊભી થતી અનેક સમસ્યાઓના નિરાકરણની જવાબદારી નિભાવવાની હોય છે. નાણાકીય સંચાલનના તબક્કા આ પ્રમાણે જોઈ શકાય છે. :

- નાણાકીય આયોજન
- નાણાપ્રાપ્તિ અને વિતરણનું પૂર્વાનુમાન
- નાણાં અને આવકની પ્રાપ્તિ

10.3. નાણાકીય સંચાલનનો અર્થ અને વિભાવના (Meaning and Concept of Financial Management)

નાણાકીય સંચાલન એટલે સંસ્થા કે ધંધા માટે જરૂરી નાણાં, જરૂરી સમયે પ્રાપ્ત કરવા અને તેનો ધંધામાં અસરકારક ઉપયોગ કરવો. કોઈપણ સંસ્થા માટેનાં નાણાંને લગતા પ્રશ્નો ઉકેલવાનું કામ નાણાકીય સંચાલનનું છે. સંસ્થાનાં ખર્ચના પ્રશ્નો, મિલકતોની ખરીદી માટે કાયમી મૂડી ઊભી કરવા રોજબરોજનાં ખર્ચા માટે ચાલુ મૂડી ઊભી કરવાના પ્રશ્નો, મળેલ આવકની વહેંચણીના પ્રશ્ન, તેમ જ વિકાસ અને આધુનિકીકરણ માટે જરૂરી નાણાં ઊભા કરવાનાં પ્રશ્નોનો સમાવેશ નાણાકીય સંચાલનમાં કરી શકાય. નાણાકીય સંચાલનના હેતુ ફક્ત નાણાં મેળવવાથી જ અટકી જતો નથી. સંસ્થાના ચાલુ ખર્ચા તથા મૂડીખર્ચા ચૂકવવા માટે જરૂરી રોકડ હાથ પર રાખવી તેમ જ નફાનું ધ્યેય સિદ્ધ થાય તે માટે જરૂરી રોકડની વ્યવસ્થા કરવી એ નાણાકીય સંચાલનનો હેતુ છે.

જુદાજુદા વિદ્વાનોએ આપેલી નાણાકીય સંચાલનની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ છે.

1. શ્રી પાઈશનાં મતે નાણાંના ઉપયોગ પર આધાર રાખતા આધુનિક અર્થતંત્રમાં નાણાકીય સંચાલન એટલે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે નાણાં મળી રહે એવી જોગવાઈ કરવી.
2. એમ કિમ્બોલનાં મતે નાણાંભંડોળની પ્રાપ્તિ કરવી, યોગ્ય ઉપયોગ કરવો તેમ જ તેના વિતરણ અથવા વહેંચણી અંગેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી એટલે નાણાકીય સંચાલન.
3. હોગલેન્ડનાં મત મુજબ ધંધાકીય કોર્પોરેશન મૂડી કેવી રીતે મેળવે છે અને તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરે છે તે બાબતો સાથે મુખ્યત્વે નાણાકીય સંચાલનને સંબંધ છે.
4. રેમન્ડ ચેમ્બર્સના અભિપ્રાય મુજબ નાણાકીય બાબતો અંગે નિર્ણયો લેવા તેનો અમલ સરળ બને તે માટે પગલાં લેવાં અને તેનું અવલોકન કરવું એટલે નાણાકીય સંચાલન.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો

(3) નાણાકીય સંચાલનનો અર્થ સમજાવો તેને વ્યાખ્યાયિત કરો.

નોંધ : (i) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારા ઉત્તર લખો.

(ii) એકમના અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તર સરખાવો.

.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

10.3.1 ગ્રંથાલય નાણાકીય સંચાલનના પાયાના નિયમો

(Principles of Financial Management)

ગ્રંથાલયમાં નાણાકીય સંચાલન માટે તેના અસરકારક માર્ગદર્શક પાયાના નિયમોને ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ, જે નીચે મુજબ છે :

1. ગ્રંથાલય એ ખર્ચ કરતી સંસ્થા છે.
2. ગ્રંથાલય એ ચિરવર્ધમાન સંસ્થા છે.
3. જેમાં સતત નાણાંની આવશ્યકતા છે.
4. ભાવવધારો
5. નાણાંનું અવમૂલ્યન

1. ગ્રંથાલય એ ખર્ચ કરતી સંસ્થા છે.

ગ્રંથાલય એ જ્ઞાનવર્ધક સંસ્થા છે. જે સતત સેવાકીય કાર્યો કરતી રહે છે. રાષ્ટ્રીય ઘડતરનું કાર્ય કરતી આ પાયારૂપ સંસ્થામાં આવકનાં સાધનો નહિવત અથવા મર્યાદિત હોઈ શકે છે. તેથી ગ્રંથાલયમાં આવક અને ખર્ચનું સમતુલન સ્વાયત રીતે જાળવવું શક્ય નથી. જે સંસ્થાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય સેવાનો હોય ત્યાં આવક કરતાં ખર્ચનું પ્રમાણ વિશેષ હોય છે તે સામાન્ય બાબત છે. આધુનિક યુગ નાણાંપ્રાપ્તિ માટે માર્કેટીંગની સહાયતા પ્રાપ્ત કરે છે તેવી જ રીતે ગ્રંથાલયો માટે પણ આવક પ્રાપ્તિની સંભાવનામાં વધારો થયો છે. માર્કેટીંગ માટે સેવાકીય નિપુણતા અને વાંચનસામગ્રીની વિપુલતા એ પ્રથમ શરત છે. ગ્રંથાલય ક્ષેત્રે આવકમાં થતો વધારો વધુ શ્રેષ્ઠતમ સેવા આપવાનું પ્રથમ ચરણ બની રહે છે.

2. ગ્રંથાલયએ ચિરવર્ધમાન સંસ્થા છે.

ગ્રંથાલય શાસ્ત્રનું પંચમ સૂત્ર એ ગ્રંથાલયની સાથે નાણાકીય વ્યવસ્થાપન સાથે પણ એટલું જ જોડાયેલું છે. ગ્રંથાલયની સ્થાપના વિચાર સાથે જ નાણાકીય વિચારની પણ શરૂઆત થઈ જાય છે. ગ્રંથાલયની શરૂઆત સાથે વાંચનસામગ્રી અને કર્મચારીઓમાં સતત વૃદ્ધિ થતી જોવા મળશે. ગ્રંથાલય સેવાની વિવિધતા ગહનતા અને વ્યાપ સાથે આ વધારો અસાધારણ બની રહે છે. ગ્રંથાલયની સાથે ત્રણેય કેન્દ્રોને જીવંત બનાવી રાખવા આવશ્યક બને છે. ટેકનોલોજીના ઉપયોગને કારણે અન્ય કેટલાક ખર્ચામાં વધારો થતો જોવા મળે છે. પરંતુ ટેકનોલોજીમાં ત્વરિત સેવાઓ પૂરી પાડવા માટે ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ જરૂરી બન્યો છે. યુનિવર્સિટી ગ્રાંટ કમિશને પણ વાંચનસામગ્રીનાં અનુદાનમાંથી 20 % રકમ તેની કામગીરી માટે ફાળવવાનો સ્વીકાર કરેલ છે. ગ્રંથાલય એ અનંત કાળ સુધી કાર્યરત રહેશે એ વિચાર સાથે જ તેની સ્થાપના થવી જોઈએ જેથી તેની રચના, સંવર્ધન અને કામગીરીમાં સરળતા રહે તેવી જ રીતે તેનું આયોજન પરિપૂર્ણ બની રહે.

3. સતત નાણાંની આવશ્યકતા :

ગ્રંથાલયની સ્થાપના કર્યા બાદ તેને આ જીવંત બનાવી રાખવા સતત નાણાં પ્રવાહની આવશ્યકતા હોય છે. એટલે કે બિનઆવર્તક (Recurring) ખર્ચની વધતી જતી ટકાવારી મુજબ આવશ્યકતા રહે છે. સમય જતાં આવતી (Capital) ખર્ચ પણ ગ્રંથાલય ભવન, સાધનસામગ્રી માટે કરતા રહેવું પડે છે. ગ્રંથાલય એ વર્ધનશીલની સાથે ખર્ચશીલ સંસ્થા છે. નાણાકીય જોગવાઈથી જ ગ્રંથાલયનો વિકાસ શક્ય બને છે.

4. ભાવવધારો :

સમયાંતરે પ્રત્યેક વસ્તુનાં ભાવમાં વધારો થતો રહે છે. ગ્રંથાલયની મહત્વની જરૂરિયાત મકાન વાંચનસામગ્રી, ફર્નિચર અન્ય સાધનસામગ્રી સર્વેમાં દર વર્ષે વધારો થતો રહેતો હોય છે. જેમાં નવા દર પ્રમાણે ભાવવધારાની અસર વર્તાતી હોય છે. જેને કારણે ગ્રંથાલય સેવાની સાથે સુવિધા પણ પૂરી પાડે છે, ત્યારે ઉપભોક્તાને અપાતી અનેકવિધ સુવિધા સામે ભાવવધારાની અસર વર્તાય છે. કાગળના ભાવ, પ્રિન્ટિંગભાવ, ટ્રાન્સપોર્ટેશન જેવા ઘણા વધારાને કારણે પુસ્તકોનાં મૂલ્યમાં પણ વધારો થતો રહે છે.

5. નાણાંનું અવમૂલ્યન :

સંચાલનની દૃષ્ટિએ સમયાંતરે નાણાંનું મૂલ્ય બદલાતું રહે છે. ગ્રંથાલયમાં અપાતા અનુદાન પર નાણાંના અવમૂલ્યનની પ્રભાવી અસર વર્તાય છે. ગ્રંથાલયને કેટલાય પુસ્તકોનું વધારાનું મૂલ્ય નાણાંના અવમૂલ્યને કારણે ચૂકવવું હપડે છે.

અને નાણાં સંસ્થાના સંગઠનો અથવા સરકાર પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે. ગ્રંથાલય અને માહિતી સેવાઓના વ્યવસ્થિત રૂપે સંચાલન કરવા માટે નાણાંની પર્યાપ્ત અને નિરંતર જરૂરિયાત રહેતી હોય છે.

10.5 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો (Answer the Self Check Exercises)

(1) નાણાકીય વ્યવસ્થા ગ્રંથાલયના નાણાકીય કાર્યોમાં સંમિલિત સિદ્ધાંત તેમ જ વ્યવહારનું અધ્યયન છે. તેના અંતર્ગત પરિગ્રહણ, વિતરણ અને નાણાંનો ઉપયોગ, આવક – ખર્ચનો સમન્વય, સામાન્ય નિયંત્રણ અને નાણાકીય બાબતોનું મૂલ્યાંકન વગેરે સામેલ છે.

નાણાકીય સંચાલન એટલે ફક્ત નાણાંની પ્રાપ્તિ અને તેની વ્યવસ્થા પૂરતી સીમિત પ્રક્રિયા નથી. નાણાકીય સંચાલન એ કોઈપણ સંસ્થા, ઉદ્યોગો, દેશ કે રાજ્યની નાણાકીય વ્યવસ્થાને અસરકારક સિદ્ધાંતો અને વ્યવહારોનો અભ્યાસ છે. ગ્રંથાલય એ મૂળભૂત સંસ્થા સાથે જોડાયેલ હોય તે પ્રમાણે તેની નાણાકીય વ્યવસ્થા શક્ય બનતી હોય છે. મૂળભૂત સંસ્થાના અધિકારીનું ઉત્તરદાયિત્વ હોય છે કે તે નાણાં પ્રાપ્ત કરે, નાણાંનું રોકાણ કરે, નાણાકીય સંપત્તિની વ્યવસ્થા કરે, અંદાજપત્રની સ્વીકૃતિ પ્રાપ્ત કરે અને નાણાંના હિસાબો અને સંદર્ભિત કાર્યોની ગોઠવણ કરે. ગ્રંથપાલ અથવા સંબંધિત નાણાકીય આયોજન કરનાર અધિકારી મુખ્ય જવાબદારી હોય છે કે તેઓ નાણાંની જરૂરિયાતનું અનુમાન કરે, હેતુઓ તેમ જ તેમણે કરવાનાં કાર્યો અને કાર્યક્રમો માટે અંદાજ નક્કી કરે, સંદર્ભિત નાણાંની વ્યવસ્થા કરી, નિશ્ચિત સમયમાં નાણાંનો યોગ્ય ખર્ચ કરે. ત્યારબાદ તેના હિસાબો બનાવી અંતમાં અહેવાલ તૈયાર કરે. ત્યારે નાણાકીય સંચાલનના કાર્યની રૂપરેખા તૈયાર થાય છે.

(2) નાણાકીય સંચાલનના તબક્કા આ પ્રમાણે જોઈ શકાય છે. :

- નાણાકીય આયોજન
- નાણાપ્રાપ્તિ અને વિતરણનું પૂર્વાનુમાન
- નાણાં અને આવકની પ્રાપ્તિ
- નાણાકીય ફાળવણી
- નાણાંનો ઉપયોગ
- નાણાકીય હિસાબો
- નાણાકીય અંકુશ
- હિસાબોની ચકાસણી / ઓડીટ કરવું.

(3) નાણાકીય સંચાલન એટલે સંસ્થા કે ધંધા માટે જરૂરી નાણાં, જરૂરી સમયે પ્રાપ્ત કરવા અને તેનો ધંધામાં અસરકારક ઉપયોગ. વિદ્વાનોની વ્યાખ્યા અનુસાર નાણાં ભંડોળની પ્રાપ્તિ કરવી, યોગ્ય ઉપયોગ કરવો તેમ જ તેના વિતરણ અને વહેંચણી અંગેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી એટલે નાણાકીય સંચાલન એમ કહી શકાય.

જુદાજુદા વિદ્વાનોએ આપેલી નાણાકીય સંચાલનની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ છે.

1. શ્રી પાઈશનાં મતે નાણાંના ઉપયોગ પર આધાર રાખતા આધુનિક અર્થતંત્રમાં નાણાકીય સંચાલન એટલે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે નાણાં મળી રહે એવી જોગવાઈ કરવી.
2. એમ કિમ્બોલનાં મતે નાણાંભંડોળની પ્રાપ્તિ કરવી, યોગ્ય ઉપયોગ કરવો તેમ જ તેના વિતરણ અથવા વહેંચણી અંગેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી એટલે નાણાકીય સંચાલન.
3. હોગલેન્ડનાં મત મુજબ ધંધાકીય કોર્પોરેશન મૂડી કેવી રીતે મેળવે છે અને તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરે છે તે બાબતો સાથે મુખ્યત્વે નાણાકીય સંચાલનને સંબંધ છે.
4. રેમન્ડ ચેમ્બર્સના અભિપ્રાય મુજબ નાણાકીય બાબતો અંગે નિર્ણયો લેવા તેનો અમલ સરળ બને તે માટે પગલાં લેવાં અને તેનું અવલોકન કરવું એટલે નાણાકીય સંચાલન.

(4) ગ્રંથાલયના નાણાકીય સંચાલનના અસરકારક નિયમો :

1. ગ્રંથાલય એ ખર્ચ કરતી સંસ્થા છે.
2. ગ્રંથાલય એ ચિરવર્ધમાન સંસ્થા છે.
3. જેમાં સતત નાણાંની આવશ્યકતા છે.
4. ભાવવધારો
5. નાણાંનું અવમૂલ્યન

1. ગ્રંથાલય એ ખર્ચ કરતી સંસ્થા છે.

ગ્રંથાલય એ જ્ઞાનવર્ધક સંસ્થા છે. જે સતત સેવાકીય કાર્યો કરતી રહે છે. રાષ્ટ્રીય ઘડતરનું કાર્ય કરતી આ પાયારૂપ સંસ્થામાં આવકનાં સાધનો નહિવત અથવા મર્યાદિત હોઈ શકે છે. તેથી ગ્રંથાલયમાં આવક અને ખર્ચનું સમતુલન સ્વાયત રીતે જાળવવું શક્ય નથી. જે સંસ્થાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય સેવાનો હોય ત્યાં આવક કરતાં ખર્ચનું પ્રમાણ વિશેષ હોય છે તે સામાન્ય બાબત છે. આધુનિક યુગ નાણાંપ્રાપ્તિ માટે માર્કેટીંગની સહાયતા પ્રાપ્ત કરે છે તેવી જ રીતે ગ્રંથાલયો માટે પણ આવક પ્રાપ્તિની સંભાવનામાં વધારો થયો છે. માર્કેટીંગ માટે સેવાકીય નિપુણતા અને વાંચનસામગ્રીની વિપુલતા એ પ્રથમ શરત છે. ગ્રંથાલય ક્ષેત્રે આવકમાં થતો વધારો વધુ શ્રેષ્ઠતમ સેવા આપવાનું પ્રથમ ચરણ બની રહે છે.

2. ગ્રંથાલયએ ચિરવર્ધમાન સંસ્થા છે.

ગ્રંથાલય શાસ્ત્રનું પંચમ સૂત્ર એ ગ્રંથાલયની સાથે નાણાકીય વ્યવસ્થાપન સાથે પણ એટલું જ જોડાયેલું છે. ગ્રંથાલયની સ્થાપના વિચાર સાથે જ નાણાકીય વિચારની પણ શરૂઆત થઈ જાય છે. ગ્રંથાલયની શરૂઆત સાથે વાંચનસામગ્રી અને કર્મચારીઓમાં

સતત વૃદ્ધિ થતી જોવા મળશે. ગ્રંથાલય સેવાની વિવિધતા ગહનતા અને વ્યાપ સાથે આ વધારો અસાધારણ બની રહે છે. ગ્રંથાલયની સાથે ત્રણેય કેન્દ્રોને જીવંત બનાવી રાખવા આવશ્યક બને છે. ટેકનોલોજીના ઉપયોગને કારણે અન્ય કેટલાક ખર્ચમાં વધારો થતો જોવા મળે છે. પરંતુ ટેકનોયુગમાં ત્વરિત સેવાઓ પૂરી પાડવા માટે ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ જરૂરી બન્યો છે. યુનિવર્સિટી ગ્રાંટ કમિશને પણ વાંચનસામગ્રીનાં અનુદાનમાંથી 20 % રકમ તેની કામગીરી માટે ફાળવવાનો સ્વીકાર કરેલ છે. ગ્રંથાલય એ અનંત કાળ સુધી કાર્યરત રહેશે એ વિચાર સાથે જ તેની સ્થાપના થવી જોઈએ જેથી તેની રચના, સંવર્ધન અને કામગીરીમાં સરળતા રહે તેવી જ રીતે તેનું આયોજન પરિપૂર્ણ બની રહે.

3. સતત નાણાંની આવશ્યકતા :

ગ્રંથાલયની સ્થાપના કર્યા બાદ તેને આ જીવંત બનાવી રાખવા સતત નાણાં પ્રવાહની આવશ્યકતા હોય છે. એટલે કે બિનઆવર્તક (Recurring) ખર્ચની વધતી જતી ટકાવારી મુજબ આવશ્યકતા રહે છે. સમય જતાં આવતી (Capital) ખર્ચ પણ ગ્રંથાલય ભવન, સાધનસામગ્રી માટે કરતા રહેવું પડે છે. ગ્રંથાલય એ વર્ધનશીલની સાથે ખર્ચશીલ સંસ્થા છે. નાણાકીય જોગવાઈથી જ ગ્રંથાલયનો વિકાસ શક્ય બને છે.

4. ભાવવધારો :

સમયાંતરે પ્રત્યેક વસ્તુનાં ભાવમાં વધારો થતો રહે છે. ગ્રંથાલયની મહત્વની જરૂરિયાત મકાન વાંચનસામગ્રી, ફર્નિચર અન્ય સાધનસામગ્રી સર્વેમાં દર વર્ષે વધારો થતો રહેતો હોય છે. જેમાં નવા દર પ્રમાણે ભાવવધારાની અસર વર્તાતી હોય છે. જેને કારણે ગ્રંથાલય સેવાની સાથે સુવિધા પણ પૂરી પાડે છે, ત્યારે ઉપભોક્તાને અપાતી અનેકવિધ સુવિધા સામે ભાવવધારાની અસર વર્તાય છે. કાગળના ભાવ, પ્રિન્ટિંગભાવ, ટ્રાન્સપોર્ટેશન જેવા ઘણા વધારાને કારણે પુસ્તકોનાં મૂલ્યમાં પણ વધારો થતો રહે છે.

5. નાણાંનું અવમૂલ્યન :

સંચાલનની દૃષ્ટિએ સમયાંતરે નાણાંનું મૂલ્ય બદલાતું રહે છે. ગ્રંથાલયમાં અપાતા અનુદાન પર નાણાંના અવમૂલ્યનની પ્રભાવી અસર વર્તાય છે. ગ્રંથાલયને કેટલાય પુસ્તકોનું વધારાનું મૂલ્ય નાણાંના અવમૂલ્યને કારણે ચૂકવવું હપડે છે.

10.6 બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નો (ઉત્તર સહિત)

(1) જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે નાણાં મળી રહે એવી જોગવાઈ એટલે નાણાકીય સંચાલન વ્યાખ્યા કોને આપી.?

- (A) એમ. કિમ્બોલ (B) રેમન્ડ ચેમ્બર્સ
(C) શ્રી પાઈશ (D) હોગ્લેન્ડ

ઉત્તર : (C) શ્રી પાઈશ

(2) નાણાકીય સંચાલનનો સંબંધ ધંધાકીય કોર્પોરેશન મૂડી કેવી રીતે મેળવે છે એનો ઉપયોગ કરે છે તે બાબત પર છે ?

(A) હોગ્લેન્ડ (B) એમ. કિમ્બોલ

(C) રેમન્ડ ચેમ્બર્સ (D) શ્રી પાઈશ

ઉત્તર : (A) હોગ્લેન્ડ

(3) ગ્રંથાલયના નાણાકીય સંચાલનના પાયાના નિયમો કેટલા છે ?

(A) 2 (B) 4

(C) 5 (D) 3

ઉત્તર : (C) 5

10.7 ચાવીરૂપ શબ્દો (Key Words)

ગ્રંથાલય આવક (Library Income) : વિભિન્ન સ્ત્રોત દ્વારા પ્રાપ્ત થનાર આવક જેવી કે, અનુદાન, સભ્ય શુલ્ક, ધર્માદા, મોડાઈ (અતિદેય), સેવા શુલ્ક અને પ્રકાશનોનું વેચાણ.

ગ્રંથાલય ખર્ચ (Library Expenditure) : ગ્રંથાલય દ્વારા વિવિધ વસ્તુ પર કરવામાં આવતો ખર્ચ જેવો કે વાંચનસામગ્રી, ફર્નિચર, પોસ્ટ અને સાધનસામગ્રીનો ખર્ચ વગેરે.

ગ્રંથાલય વિત્ત (નાણાં) (Library Finance) : નાણાંના પ્રવાહનો સ્ત્રોત અને ખર્ચ

નાણાકીય સંચાલન (Financial Management) : વ્યવસ્થાનું એક તત્ત્વ જે નાણાંની પ્રાપ્તિ, વિતરણ અને ઉપયોગ સાથે સંબંધ રાખે છે.

10.8 સંદર્ભો અને વિશેષ વાંચન (Reference and Further Reading)

- Broyles, Jack (eds) 1985, Financial Management Handbook, 2nd ed. England Gower.
- Chen, Ching-Cheh; Library Management Without bias, Norwood Press, New Jersey, 1980
- Creth, Sheila and Duda F : Personal Administration in Libraries, Neal-schmann, New york, 1981

- Evans, G. Edward (1976) Management Techniques for Libraries : New York Academic press.
- Harrison, J. Clement : Administration, Marcel Dekker, New Delhi, 1968.
- Hewitt, Roy : Library Management : case studies, Crosby, Lockwood and son, London.
- Holonoyd, Gileon : Studies in Library Management, Clive Bingley, London, 1977
- Setty, K. Umapathy : Problems in Library Management, Vikas Publication, New delhi.
- Vaughan, A : Studies in Library management, Clive Bingley, London, 1970.